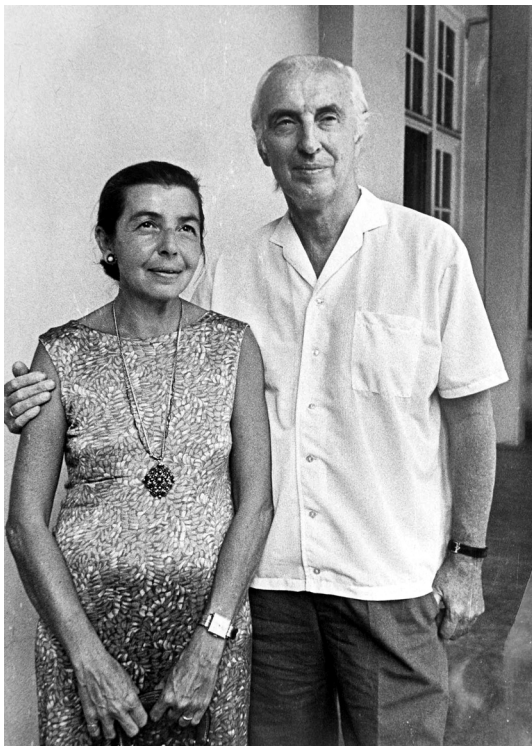

MOLNÁR ESZTER EDINA

Méliusz József kéziratos hagyatéka a Petőfi Irodalmi Múzeumban

„Kicsoda Ön, Méliusz József?” – kérdezte a hang, és a megszólított így felelt: „Szavak. Ez vagyok én. Mondatok. Sorok. Könyvek. Csak az a bizonyos, ami az anyanyelvem szavai, mondatai, szerkezete által vagyok. A szavak emlékeznek, az anyanyelvben a történelem. Az idő állandó változásai közepette, mint minden ember, az vagyok, amik a szó viszonyulásai. Bejárhatatlan emlékrengeteg vagyok. A szavak erdeje, mások szavainak végtelen kiterjedésű rengetegei közé élve. Vagyok a mások szavainak pusztaságában, nagyvárosaiban, falvai körül, mások szavának

Méliusz Anna és Méliusz József

erdeiben és dzsungeleiben. A szavak emlékerdeje. [...] Én nem vagyok úgy én, ahogyan írok, hanem ahogyan olvasnak...”¹

S ha nem az író definiálja magát, hanem a lexikon közli tényszerű, száraz információit róla, a következők jelentik Méliusz Józsefet: romániai magyar író, publicista, költő, műfordító. 1909-ben született Temesváron. A budapesti Műegyetemet félbehagyva Zürichben, Kolozsváron, Berlinben folytatott teológiai tanulmányokat, s 1933-ban szerzett református lelkészi képesítést. Az Erdélyi Helikonban kezdte szépirodalmi pályáját, azonban hamar a szerkesztő Gaál Gábor büvkörébe, s ezzel a Korunk, majd az Utunk című folyóiratok szerkesztőségébe került. A világháború alatt tevékeny szerepet játszott a kommunisták illegális tevékenységében.

¹ MÉLIUSZ József, *Kávébáz nélkül. Emlékezet és vallomás*, Bukarest, Kriterion, 1977, 146–147.

gyar Opera megteremtésében. A kolozsvári Állami Magyar Színház-beli főrendezői munkáját szakította félbe koholt vádak alapján való bebörtönzése, amely végül ítélet nélküli, hat éven át tartó fogvatartást (1949–1955) eredményezett a hírhedt jilvai börtönben. Rehabilitálását követően 1957 és 1959 között az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó igazgatójaként, majd 1968-tól 1972-ig a Romániai Írók Szövetségének alelnökéként működött.² 1995 végén, Bukarestben hunyt el.

De ha még mindig nem vagyunk biztosak abban, hogy ki az a Méliusz József, megismeréséért és megértéséért nemcsak azokhoz a szavakhoz fordulhatunk, amelyeket megjelent könyveiben hagyott hátra, hanem a szavak azon rengetegéhez is, amelyet kéziratok hagyatéka hordoz. A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött monumentális kéziratgyűjtemény azonban nem csupán egyetlen adekvát választ adhat: a többnyire rostirónnal írt sorok ugyanúgy vallanak a kisebbségi létbe kényszerült, baloldali elkötelezettségű íróról és közéleti szereplőről, mint a Securitate által meggyilkolt feleségét elveszítő, s a beteg gyermekét nevelő férfi nehézségeiről.

A Méliusz József-hagyaték három részletben érkezett a múzeumba. Elsőként mindösszesen két (kézirattári) doboznyi anyag érkezett 1979-ben, majd egy újabb kisebb egység 1985-ben, amelyet végül a teljes hagyaték mennyiségileg érdemi része 1996-ban követett (körülbelül 60 doboz). Az első két ütemben az átadó maga Méliusz József volt, míg a harmadik egységet az író halála után az özvegy, Méliusz Anna küldte el. A rendezés előtt gyakorlatilag áttekinthetetlen kéziratthalmaz nem volt minden rendszer nélküli. Egyrészt maga Méliusz igyekezett összegyűjteni a könyveivel, kitüntetésekkel vagy éppen kerek születésnapjaival foglalkozó cikkeket (a kizárólag vele foglalkozó írásoktól egészen nevének egyszeri említésével bezárólag; a lapkivágatok 14 dobozt töltöttek meg), és az ezekhez gratuláló, valamint az előbbiekről véleményt formáló leveleket. Másrészt a levelezés egy kisebb részéhez katalógus is készült. Az érintett levelek saját cédulát kaptak, ezeken sokszor olyan információk maradtak meg, amelyek nemcsak a feldolgozást könnyítik meg, de ma már más úton valószínűleg utolérhetetlenek is lennének. A kézírásos katalógus és a cédulák ismeretlen kéz nyomát viselik, de minden bizonnyal Méliusz megbízásából és instrukciói alapján készültek. (A már nem katalogizált levelek nagyrészt a feladók szerint voltak csoportosítva.) Továbbá a hagyaték olyan nagyobb egységeket is tartalmaz, amelyek rendszerint egy-egy író-társ köré szerveződnek. A Franyó Zoltánnal, valamint a szinte végletekig tisztelt Gaál Gáborral kapcsolatos levelek és anekdoták mellett Szilágyi Domokossal való barátságának nyomait is jelentős kéziratgyűjtemény őrzi. A legjobban talán népi-urbánus vitaként aposztrofálható, hosszú éveken át gyűrűző polémiáról összegyűjtött anyag a Balogh Edgárral való viszony visszafordíthatatlan megromlásának tanújele.³ Kalandos úton került Méliuszhoz a kolozsvári színész és rendező Kovács György hagyatéka, amelyet az író az örökös Kovács Mik-

² *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* = <http://mek.niif.hu/03600/03628/html/m.htm> [2012. 02. 27.]

³ A vita párhuzamosan zajlott magánlevelezésekben és különféle lapokban. A Méliusz által összeszedett, szorosan idetartozó leveleken és cikkeken felül az antiszemitizmus és a nacionalizmus tárgyköréből, az 1930-as évekig visszamenőleg egészen az 1990-es évek közepéig gyűjtött lapkivágatokat, cikkeket, verseket, interjúkat, valamint mellékelte saját vonatkozó feljegyzéseit is.

lósna írt levele⁴ szerint a Magyarágkutató Intézethez juttatott ugyan, jelentős anyaországi kapcsolatokra utaló levelek mégis maradtak birtokában többek között Dajka Margittól, Gobbi Hildától, Illyés Gyulától, Örkény Istvántól és Zelk Zoltántól.

A rendezés során újabb csomópontok látszódtak kikristályosodni. A 20 dobozt kitöltő levelezésben nagyjából 18 dobozt tesznek ki a Méliusznak szóló levelek. Sűrű levélváltást jelez többek között az Ágoston Vilmostól, a Balogh Edgártól, a Deák Tamástól, a Dési Huber Istvántól és feleségétől, az Endre Károlytól, a Robotos Imrétől, a Számadó Ernőtől érkezett küldemények mennyisége. Irodalomszervező tevékenységére utal az Echinox fiataljaival (Balla Zsófia, Beke Mihály, Bréda Ferenc, Egyed Péter, Szócs Géza, Tamás Gáspár Miklós) való kapcsolattartása. Kisebbségi íróként nemcsak a legtöbb romániai, de vajdasági (Kiss Flórián, Farkas Nándor) vagy csehszlovákiai (Fábry Zoltán, Forbáth Imre) magyarokkal is levelezett, mindemellett kapcsolatot tartott emigráns írókkal is, így például Márai Sándorral és Bárdos B. Arthurral, de intenzív levelezés zajlott a Franciaországban letelepedett Nágel Lajos könyvkiadóval is. A kéziratokban ismeretségek nyomai mutatkoznak meg többek között Zaharia Stancu román, Predrag Matvejević és Miroslav Krleža horvát írókkal, Eugen Jebeleanu román költővel, továbbá Lilli Promet észt írónnal. Egy teljes dobozt töltenek meg az első feleség, Klára által Méliusznak írott levelek, amelyek mindamellett, hogy nagyrészt az önálló háztartás vezetésének apró-cseprő, de örömteli gondjaival foglalkoznak, odaadó szerelemről, ugyanakkor a hosszú időtartamokat felölelő, kényszerű távollétre kárhóztatott fiatal pár kihívásairól is tanúskodnak. A Klárral közös gyermek, Péter keresztanyjával, Dési Huber Istvánnal folytatott rendkívül kiterjedt levelezés központi témája a mentálisan sérült fiú állapota. A kanadai Edmontonban színházi rendezőként működő mostohagyermek (a második feleség, Méliusz Anna első házasságából született fia), Pierre Bokor karácsonyi és születésnapjára üdvözlőlapjai a hagyatékek legszínesebb darabjai.

A hagyatékekben megmaradt néhány saját fogalmazvány mellett elenyésző számban soha el nem küldött levelek is fellelhetők, továbbá gépiratos másolatban maradtak meg Méliusz Szilágyi Domokosnak címzett, s fénymásolatban a Sinkó Ervinhez szóló levelei. A levelezésből egy élesen fogalmazó, véleményét nyíltan vállaló és azért a végsőkéig kiálló, ám meglehetősen sértődékeny személyiség képe bontakozik ki: gyakran vitázott, sokszor pontokba szedve fejtette ki érveit és válaszolt az ellene felhozott vádakra. Annak ellenére, hogy egy-egy disputához kapcsolódóan Méliusz levelei általában nem maradtak meg a hagyatékekben, sokszor mégis rekonstruálni tudjuk álláspontját a vitapartner soraihoz fűzött lapszéli megjegyzéseiből.

A levelezésből kirajzolódó Méliusz-portrét az analekták tovább színesítik. Műnemek váltakozása, s műfaji sokszínűség mutatkozik: élénk tárulnak a költő lírai termései, a drámaírói színdarabjai, az író epikája, s mindezek fölé tornyosulnak a sajá-

⁴ MÉLIUSZ Anna és MÉLIUSZ József levele Kovács Miklósnak, București, 1991. február elején, PIM Kézirattár. (A már rendezett hagyatékek feldolgozása jelenleg is tart, ezért a kéziratok egy része még nem rendelkezik jelzettel, a források pontos helye így nem megadható. Ennek megjegyzésétől a továbbiakban eltekintünk.)

mes.”⁷ Ugyanaz a tulajdon szövegével eggyé váló író képe tűnik fel itt is, mint a fent idézett sorokban. Már a megjelenést követő (valószínűleg az újraközlések miatt szükséges) folytonos újraolvasás bizonyítékai azok az egy-két szavas rájegyzések, főként publicisztikai írásainak kéziratain, amelyekkel röviden bírálta egykori műveit: „remek” vagy éppen „nagyon gyenge”.

Míg a *Város a ködben* a polgári gyökereitől elszakadó fiatal férfi gondolatvilágát és annak történelmi kontextusát, az elszakadás folyamatát mondja el, addig az 1941 és 1944 között vezetett *Háborús napló* alapján írt *Sors és jelkép* a baloldali illegális mozgalmakba érkezett író, valamint a dél-erdélyi magyar kisebbség nehézségeit tárja az olvasó elé, s az ott élő magyar és román lakosság sorsának összefonódottságát, közös történelmi jelképeit kutatja. Útirajz és önreflexió: látszólag egy dél-erdélyi körút tapasztalatait foglalja össze, miközben egy párhuzamosan zajló belső utazás vallomásait adja. A nyolcvanas években Méliusz újra kézbe veszi a *Sors és jelkép*-et: „Egész sor passzusa (részlete): a nyolcvanas évek érzékelése is. Megéltége. Amikor írtam, háború zajlott. Nyolcvanas évek végi olvasgatásakor leplezett zajú betű-, szellemgyilkos egyoldalú beháború. A fegyveres elnyomó hatalomé a tehetetlenek, a védtelenek, a kiszolgáltatottak ellen. Soha semminek nincs vége. Ezért kézirataim végenincs vergődése? Az én vergődésem... Kézirataimból nem húztam. Tovább alakítottam. Elmélyítettem. Kiegészítettem. Szét- vagy kiterjesztettem. Stilizáltam.”⁸

Szövegváltozatok egész sorát rejti a Méliusz József lírai alkotásait őrző három doboz, amelyeket a kéziratok versek és versírófüzetek mellett a kötetekben és különböző lapokban megjelent versek nyomtatott szövegének autográf javításokkal teletűzdelt variánsai töltenek meg. Ezek mennyiségét megtévesztően, jelentős mértékben növelik a költő sajátos eljárásából következően beiktatott üres lapok, amelyekre a darabjaira szétszedett verseskötet egyes lapjait ragasztotta fel. Ezáltal ráadásul nemcsak a lapok száma duplázódott meg, de az egyik oldal leragasztása miatt két oldal immár két külön lapot foglal el, így az érintett anyagrészt a négyszerezésére nőtt. Az említett versírófüzetek korai költeményeit (1925–1929) tartalmazzák,⁹ külön érdekességük, hogy az eredetileg Nelovánkovits József nevet viselő költő ekkor még Bernátsky N. József névvariánsával¹⁰ dolgozott, de az 1930. februári debütálása (az Erdélyi Helikonban, *Szerelem* című versével) már Méliusz N. Józsefként történt.¹¹ A Helikon műhelyéből, Kuncz Aladár mellől indult költő 1930–31. évi berlini útja alkalmával behatóan ismerte meg az antifasiszta baloldali mozgalmakat, a forradalmi-mozgalmi avantgárd elkötelezettje lett.¹² Az ezekkel együtt magáévá tett szociografikus látásmód és radikális megközelítés eredményezte azt az erdélyi irodalomban szinte egyedülálló sajtóvitát, amelyet a csíkszentmártoni székelyek

⁷ Zárszámadás előtt. Mikó Ervin interjúja Méliusz Józseffel, PIM Kézirattár.

⁸ Uo.

⁹ Az egyik füzet epikai, illetve drámai műveket is rejt.

¹⁰ Édesanyja neve Bernátsky Gertrúd.

¹¹ BORCSA János, *Méliusz József*, i. m., 104.

¹² I. m., 109.

mulatozását leíró *Vasárnap este táncban* című verse¹³ (Temesvári Hírlap, 1932. február 7.) idézett elő. Az első reakció Domokos Pál Pétertől érkezett, s a Csíki Néplapban, *Csikszentmárton-Csekefalva nemes székegy község üzen Nelovánkovits Melius Józsefnek, az erdélyi fiatalnak* címmel jelent meg. A cikk valóságos lavinát indított meg, a verset elmarasztalók közül megszólalt többek között a katolikus Erdélyi Lapok és a Székelység, ellenben a fiatal költő védelmére kelt Tamási Áron (Temesvári Hírlap, 1932. március 13.), a Brassói Lapokban (április 15.) közölt *Nyilatkozásban* pedig nyolc fiatal erdélyi író a „tömegek félrevezetése és a személyeskedő lappolémia” ellen szállt síkra. A *Nyilatkozás* kellő éleslátással írja le a kialakult vita lényegét: „A költő benyomult az életbe, és a valóságot a társadalom szemébe dobta. Akiket ez a tény hirtelen homlokra vert, mert még mindig a múlt században, és nem ezerkilencszázharminckettőben élnek, riadtan láttak destrukciót, perverzítást abban az irodalomban, mely nem szubjektív költői szenvelgés gyönyörűségeit szívárványozza, hanem kétségbeesetten mutat rá a tényekre, melyek a nép vezérei felé vádként is röpülhetnek.”¹⁴ Végző soron ennek a nagy port kavart versnek köszönhetette a fiatal Méliusz, hogy neve egy csapásra ismertté vált. S ezzel megjelent a saját magáról szóló cikkek gyűjtésének fél évszázados szokása. Ezek az egységek többnyire Méliusz életútjának és/vagy életművének fontos állomásaira mutatnak rá, a Méliusz által „1932-es irodalmi botrány”-ként jegyzett vita anyaga 24 lapkivágatból, egy cikk kéziratából és egy levélből áll, mellékletként az író listájával a hiányzó cikkekről.

A kolozsvári évek alatt (1929–30 és 1931–1932) kialakult, rajongásig fokozódó tisztelete Gaál Gábor iránt élete végéig megmaradt. Néhány sárgult fólió egy soha meg nem valósult kötet tervét tartalmazza, amelyről 1961-ben egy mellékelt lapon a következőket jegyzi fel Méliusz: „1947-ben »100 vers« címen összeállítottam első verseskönyvemet. Gaál Gábor lektorálta. Egy tanulmányában utal a megjelenendő kötetre. Az idefoglalt lapokon G[aál] G[ábor] szerkesztői jegyzetei, a vastag fekete ceruzával. M. J.”¹⁵ A mesternek tekintett író és szerkesztő elégedetlen volt a címmel (javaslata: *Az idők vad záporai mögül*), s a „nyakatekert grammatikai képzésű szavak” kiértárára, egész strófák törlésére igyekezett rászorítani a költőt, végül azt írta: „általában meg még egyszer szívvel a kötetet átmenni.”¹⁶ Ugyanerre a fólióra feljegyezte azt is, hogy az *Együtt a világgal* (Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1957) és az *Ameddig ellátok* (Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1960) kötetekben megjelent versek kéziratát nem őrizte meg, amely tény – ha ezeknek az ideológiai tartalmát, s propagandisztikus célzatát nézzük – akár jelzésértékű is lehet. A szocializmus ideológiai béklyóitól az *Arénában* (Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1967) szabadult meg, míg a *Beszélgetés a rakparton* (Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1963) ebből a szempontból az átmenetet jelentette. A hetvenes-nyolcvanas évek

¹³ Idézet a versből: „A jövő őszön lányok testei megmerevednek fojtó lázban / S az Oltnak sodrásában tépett, véres gyermekhullák úsznak.”

¹⁴ A vitáról és a versről részletesen ír SZÁVAI Géza (az idézetek is innen: *Cseppben a tenger. Kísérlet egy verssel* = Sz. G., *Torzmagyar*, Bp., Pont, 2004, 77–103.).

¹⁵ MÉLIUSZ József kötetterve, PIM Kézirattár.

¹⁶ *Uo.*

műfajok feletti alkotásainak gyökerei, egyebek között „az egyéni, illetve írói létre irányuló reflexió és az önértelmezés motívuma,” már megtalálhatók az előbbiben megjelent *Horace Cockery darabokra tört elégiája* címet viselő ciklusban, amelyben már képes kívülről szemlélni, egyszerismind bírálni a diktatúrát és annak sematikus irodalmi gyakorlatát.¹⁷ (A műfordításként feltüntetett, fiktív költőnek tulajdonított versciklus mellé másfél évtizeddel később életre hívta magát Horace Cockeryt is: a kitalált művész életét és munkásságát tárgyál választó regényében, a Horace Cockery-Múzeumban Méliusz olyan valóságossá tette hőséne alakját, részletezve annak kapcsolatait az irodalmi élet egyes szereplőivel [többek között Arnold Meyer,

Horace Cockery

Miroslav Krleža, Major Tamás, Illyés Gyula], hogy az olvasóban például még a nem létező Dogshaven város, vagy a Méliuszéval megegyező életrajzi adatok sem ébresztették fel a gyanút. Méliusz egyébként egy feljegyzésében felháborítónak találta, hogy irodalmi lapok szerkesztői sem néztek utána a főhős valóságosságának, s tényként kezelték Cockery létezését.¹⁸)

Saját múltját letagadni vagy más színben feltüntetni soha nem állt szándékában. A Kriterion kiadásában, 1984-ben napvilágot látott *Válogatott költemények* kötete ötven év (1930–1980) lírai termését foglalja magában. Méliusz elsődleges válogatási szempontja a színvonal alattinak ítélt versek kiszűrése volt, s amint Egyed Péternek szóló levelében írta: „Célunk a csak-érték egybefoglalása. Ám ugyanakkor ne tagadjuk (ne csaljuk) le a baloldali v[agy] »mozgalmi« korszakokat.”¹⁹ A szövegek javítását azonban mindenképpen szükségesnek tartotta: „a felveendő versekből eltávolítani egy olyan

¹⁷ BORCSA, *Méliusz József*, i. m., 150-158.

¹⁸ MÉLIUSZ József feljegyzése, PIM Kézirattár. (Ugyanerről Kiss Flórián [írói álnevéen Cvetko Malušev, történész, lapszerkesztő, publicista, 1910–1993] levele Méliusz Józsefnek, Zagreb, 1985. március 10.: „Hát ami igaz, az igaz: H. C. szerzőjének jól beugrottam. Csak az vigasztal, hogy nem csak én, hanem jónéhányan mások is. Ez csak azt bizonyítja, hogy Jóska tud »papírból« élő embert gyúrni, mint a jóisten annakidején. De hogy én ezt kétszeri alapos végigolvasása után sem tudtam kellő bizonyossággal észrevenni – blamázs! A viccet tetézi az, hogy a Horvát Nemzeti Könyvtár levélben felkérte Nagel párisi kiadót, közölje vele H. C. nála kiadott műveinek teljes jegyzékét és természetesen azt a választ kapta, hogy ilyen nevű szerzőről életükben nem hallottak a vállalat felelős munkatársai. Erre én sürgősen leintettem a Dán Akadémiának már megírt levél feladását, hogy ne kompromittáljam még jobban magamat.”)

¹⁹ MÉLIUSZ József levele Egyed Péternek, București, 1982. szeptember 28., PIM Kézirattár.

politikai szótár-anyagot, amely ma a közönség (az irodalom) számára megemészthetetlen. Ez természetesen nem vezethet hamisításhoz, vagy szépítéshez.”²⁰

Az utolsó két és fél évtizedben a próza irányába eltolódó életmű kiemelkedő alkotásai az önértelmező esszépróza egymástól élesen el nem váló, címükben is egymásra utaló darabjai, a *Tranzit kávéház* (Kriterion, Bukarest, 1982), a *Napnyugati kávéház* (Kriterion, Bukarest, 1985) és a *Zsilava nem volt kávéház* (A Hét című folyóiratban folytatásokban közölve, 1991–92), amelyek előzményeit *Az illúziók kávéháza* (Kriterion, Bukarest, 1971) és a *Kávéház nélkül* (Kriterion, Bukarest, 1977) kötetek, lezárásukat pedig az *Egyszemélyes kávéház* cédulái adják (ezekből A Hét közölt válogatást 1996 és 1998 között).²¹ Az előbbi három kötet legfontosabb közös vonása éppen a már többször említett alkotói módszer, amely az egyszeri mű örökös, véget nem érő formálását jelenti. Itt a meghatározó élmény, tehát a megélt élet adja az egyszeri mű témáját, amelyet különböző megközelítési módok öntenek újra és újra formába. A diktatúrában átélt személyes dráma egyszer Anna álmaiként (álfikció), másszor a spanyol inkvizícióra átültetve jelenik meg. Az előbbi (*Tranzit kávéház*) kéziratához egy valóságos szótár is tartozik, amely a svédországi történet egyes elemeit a valóságnak felelteti meg. (A művel tulajdonképpen Ceaușescu kérésének tesz eleget a maga módján, ugyanis egy feljegyzése²² szerint a diktátor megkérte börtönéveinek a valóságnak megfelelő, szókimondó megírására. Erre Méliusz ebben a formában aligha vállalkozhatott.) Éppen az utóbbi, tehát a *Napnyugati kávéház* befejező soraiban írja Méliusz: „egyetlen könyvet kellene írunk az egész egyetlen életen át, újra- és újrafogalmazni halálunkig, az utolsó változatig [...], mert csak a halál előtti a végleges.”²³ A téma utolsó változata végül a *Zsilava nem volt kávéház* lett, amelyben már nyíltan, a személyeket, a helyszíneket, s a diktatúrát nevének nevezve írhatta meg börtönéveit. Az életművet lezáró kötet azonban ugyancsak nyitott maradt: „Vége? Igen. Vége. Pedig...”²⁴

A rendezés során az egyes kávéházkötetek kéziratjai számos melléklettel bővültek, mivel egymás mellé kerültek nemcsak a különböző szövegvariánsok, de az író saját műveire vonatkozó feljegyzései, címlaptervei, tartalomjegyzék-változatok, illusztrációk, a kötetekhez összegyűjtött anyagok (főként lapkivágatok, rendszerint rájegyzésekkel), valamint egyéb, a keletkezés körülményeire nézve informatív kéziratok is. További fontos adalék az alkotói tevékenységhez a kéziratok verzőján, többnyire gépiratos, de esetenként autográf analekták feltűnése, amelyek mögött az újrahasznosítás praktikumát és takarékoságát sejtethetjük. A *Zsilava nem volt kávéház* sorai azonban komolyabb megfontolásról árulkodnak: „Az Eszu (Szovjet Unió) börtöneiben sincs papír. Ezek a cellák főúri lakosztályok. Ott a mosdó. A dögöknek. Az ellenforradalmároknak. Vécépapír? Papír? Egyáltalán papír! 1991. Papír?

²⁰ Uo.

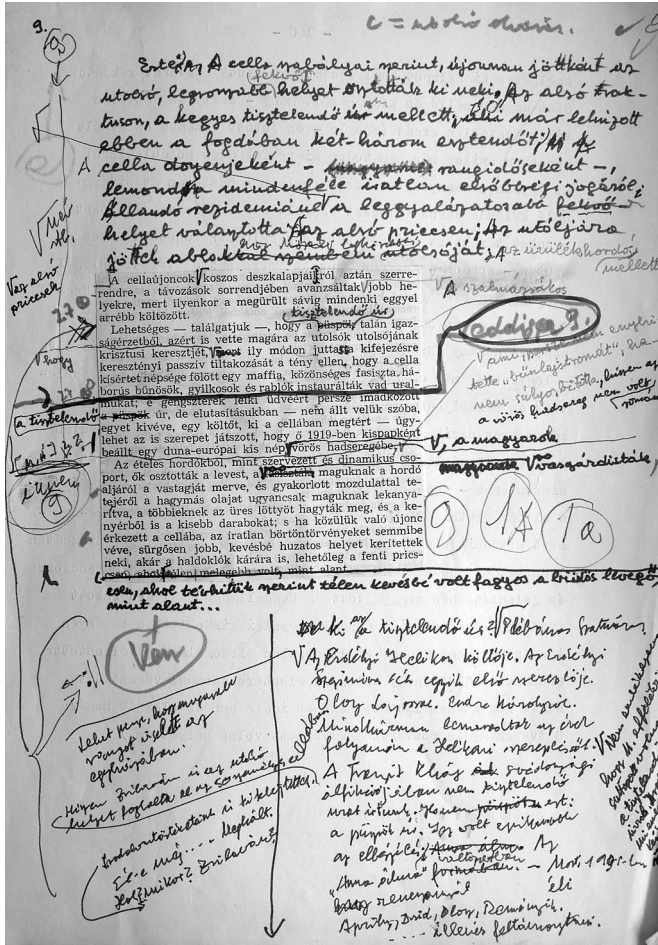
²¹ BORCSA János, *Méliusz József*, i. m., 167–168.

²² MÉLIUSZ József feljegyzése, PIM Kézirattár.

²³ MÉLIUSZ József, *Napnyugati kávéház*, Bukarest, Kriterion, 1985, 590. (Idézi: BORCSA János, *Méliusz József*, i. m., 214.)

²⁴ MÉLIUSZ József, *Zsilava nem volt kávéház*, Bp., Pont, 2003, 109.

Most is régen gépelt kéziratpapírok hátlapját körmöljük. Amíg még van. 1991. Ha elfogy, már csak a falra írhatunk. Egyszemélyes kávéházunkban.”²⁵ A hagyatékban csupán ilyen formában maradt meg Méliusz Anna visszaemlékezésének²⁶ néhány töredéke férjének börtönveiről.²⁷

A Zsilava nem volt kávéház című mű kéziratából

²⁵ I. m., 23.

²⁶ A munka BORCSA János szerint (Méliusz József, i. m., 211.) az *Igy történt...* címet viseli (s helyéül 2001-ben az író hagyatékát nevezi meg), míg a Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának Társadalomelméleti Gyűjteményében *Nem hősiékről beszélék* címmel (Ms. 6093.) maradt fenn.

²⁷ Az itt áttekintettéken kívül számos egyéb műfajt foglal magában a Méliusz-hagyaték: tervezte tanulmánykötetek, publicisztikai kötetek és egy interjúkötet kiadását, fennmaradt három novellája, néhány színdarab, több színdarabterv és rendezői példány, számos műfordítás, de találunk beszédeket, felszólalásokat, több dobozt kitévő irodalmi (műveire vonatkozó) és vegyes feljegyzéseket (például lakásterv) is. Életútjáról korai naplói, egy emlékirat (*Háborús napló*), egy visszaemlékezés (*Egy publicista vallomása*) és néhány önéletrajz mesélnek. A hagyatékkal a személyi dokumentumokon kívül egy doboznyi fénykép is érkezett, amelyek mellett megtalálható Méliusz Péter babanaplója is.

S ha az író nem az, ahogyan ír, hanem ahogyan olvassák, a műveire reflektáló levelek is elárulnak valamit arról, hogy mások számára ki volt Méliusz József. Számos levelezőpartner vallott arról, hogyan hatott rá, s mit adott neki Méliusz egyik-másik alkotása.²⁸ Gergely Éva²⁹ például így olvasta őt a *Napnyugati kávéházban*: „megjött a végleges változat (a kajánkodó kérdőjelet, ami tollamra kíváncskozott, ide a zárójelbe egyszerűen nem írom le) és igen, újra elolvastam. Ha egyébben nem is egy dologban biztos egyedi olvasója vagyok a könyvnek: ily rövid idő alatt, ha jól számolom ötöd-szörre olvasom. [...] Ha azt írnám: erőt adott, hihető lenne, elképzelhető? egy darab vigasz, értelem a reménytelenségben.”³⁰ Ugyanez a mű Szokolczay Lajos megfogalmazásában: „gyönyörű; úgy gyönyörű, hogy fölrazó, megrendítő, elgondolkodtató. Döbbenetes, hogy a személyes sors miként – és milyen eleven erővel – jelenik meg Goya kapcsán s a kihallgatásból, kihallgatásokból hogyan lesz nagyszerű vádbeszéd, ítélet.”³¹ Márai Sándor a *Kávéház nélkül*ről írta: „sokhelyt egyetértéssel, mindig együttérzéssel olvastam. E nyáron múlt 30 esztendeje, hogy kávéház nélkül élek – ez a bölcs intézmény, ahol – azt hiszem, Alfred Polgar szerint – »olyan emberek tartózkodnak, akiknek az a világnézetük, hogy nem nézik a világot« – Nyugaton eltűnt a forgalomból. Az Ön írása visszahozott valamit, – nemcsak a kávéházból, abból is, amit ott néha gondoltunk.”³² Berkovits Erzsébet³³ azt írta, hogy: „Jiskadallal újra elsírhatom – nagy gyászomat. Soha nem gyógyuló sebet kaptam Neló, – Auschwitzban. – Ez a könyv – mit így írtál meg, – ez a része! Honnan is tudod hogyan kell így elsírtni halottat?”³⁴ Az idézettekén kívül a hagyaték még számos levelében és anekdotájában visszatükröződik Méliusz írói arcképének egy-egy árnyalata, amelynek a maga teljességében való megfestése egyelőre még várat magára. A hagyaték múzeumi feldolgozása mindenesetre megkezdődött, ezzel téve lehetővé az életmű áttekintését és (újra)értékelését.

Kicsoda Ön, Méliusz József? A kérdés válasz(oka)t vár, amely(ek) ott van(nak) a dobozokban. A hagyaték feltűnő sokrétűsége és tartalmassága is már egyfajta válasz, amelyet Méliusz így fogalmaz meg a kérdésre adott egyik feleletében: „Az ember egyszer tűz / másszor kő / néha semmi / néha visszhang / egyszer kés és végül holt / de néha: minden.”³⁵

²⁸ Ezen levelek margóján rendszerint Méliusz írásával feltüntetve, hogy mely művére vonatkoznak.

²⁹ A *Napnyugati kávéház* című kötet szerkesztője.

³⁰ GERGELY Éva levele Méliusz Józsefnek, Bukarest, 1986. febr. 6., PIM Kézirattár.

³¹ SZAKOLCZAY Lajos levele Méliusz Józsefnek, h. n., k. n., PIM Kézirattár.

³² MÁRAI Sándor levele Méliusz Józsefnek, Salerno, 1978. okt. 10., PIM Kézirattár.

³³ Szemlér Ferenc első felesége.

³⁴ BERKOVITS Erzsébet levele Méliusz Józsefnek a *Jitkadal-elegiáról*, h. n., k. n., PIM Kézirattár.

³⁵ MÉLIUSZ József, *Hopplá-elegia* = M. J., *Aréna*, Bukarest, Irodalmi, 1967, 76.